

A kolozsvári egyetem százhuszonöt éve

Kolozsvár a XVI. századtól Erdély szellemi fővárosának számított. Itt létesült 1550-ben az első magyar nyomda, majd a három vezető felekezet itt nyitotta meg felsőbb fokú iskoláit. Az Unitárius Kollégium 1557-től számítja történetét, a katolikus-jezsuita tanintézetet 1579-ben alapította Báthory István, a Református Kollégium kezdetei is a XVII. század legelejére vezethetők vissza. Mindehárom „főtanoda” sok hányattatással ugyan, de fennmaradt a XX. század közepéig. Különösen fontos szerep jutott a katolikus tanintézetnek, melyet Báthory István már 1581-ben alapítólevéllel egyetemi rangra emelt. Ugyanezen főiskolából akart Mária Terézia 1774–1775-ben tudományegyetemet kifejleszteni, még hozzá felekezetközi jelleggel. Két kar, a jogtudományi és orvostudományi önállósult, s hosszasan betöltötte hivatását. Diákjaik közt protestánsok is voltak, habár e felekezetek inkább Hollandiába és Németországba küldték továbbtanulásra fiataljaikat. A fejedelemség korában Gyulafehérvár, később Nagyszében volt a politikai főváros. 1790-ben az Erdély ügyeit intéző, Bécsnek alárendelt minisztérium, a Főköormányshé (Gubernium) ide költözésével Kolozsvár valóságos fővárossá lett.

A reformkorban ismételten felmerült az igény egy tudományos-muzeális egyesület kolozsvári létrehozására, de ez Bécs ellenállásába ütközött. A forradalom idején Szász Károly, a jeles nagyenyedi jogtanár, politikus a pestihez hasonló tudományegyetem felállítását javasolta Kolozsvárra. Az önkényuralom éveiben Mikó Imre támogatásával sikerült megalapítani az Erdélyi Múzeum-Egyesületet, mely rövidesen gazdag könyvtárat, múzeumot hozott létre, tömörítette a tudósokat. Az orvosi karból Orvosi-sebészi Tanintézetté alakult főiskola három, majd négyéves tanfolyama hat-nyolc tanárral megszaktítás nélkül működött. A jogi kurzus 1849-ben megszűnt, s az erőszakolt német tanítási nyelv miatt húzódtott újraindítása. Végül 1863-ban magyar tannyelvű Királyi Jogakadémiaként indult be, 1866-tól négy tanéves lett, s nyolc professzor oktatott benne.

Az 1867-es kiegyezéssel ismét életbe lép az 1848-ban már törvénybe iktatott unió. Az Erdély és Magyarország egyesülésével létrejövő hatalmas országnak nyilvánvalóan szüksége van – a pesti mellett – egy második tudományegyetemre. Ezért egy darabig a szintén fővárosi múlttal büszkélkedő Pozsony és Kolozsvár verseng. Kolozsvár mellett szól nemcsak az, hogy egy tekintélyes, a fővárostól távolabb eső terület egység központjának számított, hanem az itt felhalmozódott szellemi erőtartalmak is. Két egyetemi kar már csak kiegészítésre szorult, a Múzeum-Egyesület gyűjteményei pedig elősegítették a többi kar oktatását. Az egyik legnyomósabb érv azonban az egyetem elhelyezkedésére szolgáló épület felszabadulása volt. A megszűnő Főköormányshé hatalmas barokk – még a jezsuita tanintézet részére felhúzott – kettős épülettömbje befogadhatta az újonnan létesítendő két kar valamennyi tanszékét.

A kezdeményezés Kolozsvárról indult ki. 1867-ben a Királyi Jogakadémia javaslatot terjesztett a közoktatásügyi minisztérium elé a két kolozsvári felsőfokú tanintézet egyetemmé fejlesztésére. Eötvös József miniszter tetszéssel fogadhatta a javaslatot, mert 1868. február 8-án leírta a két főiskolának, hogy fejték ki, miként lenne megvalósítható az egyetemmé alakítás. A válasz hosszas tanácskozás után márciusra születik meg. 1869 őszén Eötvös kolozsvári látogatásakor személyesen is tájékozik a körülményekről, s ígéretet tesz az egyetem felállítására. 1870. április 7-én a képviselőház elé terjeszti az erre vonatkozó törvényjavaslatát.

Eötvös halála után utódára, Pauler Tivadar miniszterre marad a kivitelezés. Mivel a parlament egyre halasztja az egyetemmel kapcsolatos tervezet megtárgyalását, ő egyenesen az uralkodóhoz fordul, s eléri, hogy 1872. május 29-én Ferenc József – az utólagos parlamenti jóváhagyás reményében – engedélyezze az egyetem megnyitását. Június 19-én maga Lónyai Menyhért miniszterelnök jön Kolozsvárra Pauler közoktatásügyi és Tisza Lajos közlekedésügyi miniszterek társaságában, hogy az egyetem elhelyezéséről intézkedjék. Ugyanezen a napon megjelenik a pályázat 42 tanári állásra. Több mint 120-an jelentkeznek. A kinevezési javaslatokat már az új miniszter,

Trefort Ágost terjeszti az uralkodó elé. Ugyancsak ő nyújtja be a parlamentnek az új törvényjavaslatot, melyet jóvá is hagynak, s az uralkodó október 12-én szentesít az 1872/XIX. törvénycikk besorolással. Ez előírja a tanzabadság elvét, ideiglenesen a pesti egyetem szabályzatát terjesztik ki a kolozsvárirra. Négy kar felállításáról intézkedik (Jog- és államtudományi, Orvostudományi, Bölcsészeti-, nyelv és irodalomtudományi, Matematikai és természettudományi), szabályozza az egyetemi tanács összetételét és a tanári kar kinevezését. Újdonságnak számított, hogy a matematikai–természettudományi szakok önálló kart képeztek, az akkori Európában talán csak a tübingeni egyetemen volt már ilyen kara. (E szakokat rendszerint a bölcsészeti karba sorolták be)

Ferenc József 1872. szeptember 29-én nevezi ki az egyetem 34 rendes és 5 rendkívüli tanárát. Ezek október 19-én teszik le az esküt gróf Mikó Imre miniszteri biztos kezébe, majd megalakítják az egyetemi hatóságokat. Első rektorul a Jogakadémia utolsó igazgóját, Berde Áront választják. A prorektor a legnagyobb tiszteletnek örvendő tudós, Brassai Sámuel lesz. Ők, valamint a négy dékán, és négy prodékán alakítják az egyetemi tanácsot. Kéteségtelenül a Matematika–természettudományi kar tanszékeinek betöltése lehetett a legnehezebb. E szakokat akkor Magyarországon kevés rangos tudós művelte. A földrajz és az elméleti fizika katedrára nem is akadt megfelelő jelentkező. A kar doyenje és rangjának megalapozója Brassai Sámuel, a polihistor volt. Állítólag több szakra is pályázott, s nem épp a legszerencsésbben az elemi matematikára nevezték ki. A felsőbb matematika a repülési magyar úttörőjének, Martin Lajosnak jutott. A kísérleti fizika szakra Abt Antal, a Föld mágnességének kutatóját vélték méltónak. Koch Antal az ásványtani, Kanitz Ágost a növénytani, Enzt Géza az állattani tanszéket kapta. Valamennyien országosan becsült tudósok. Koch és Entz a pesti egyetemen folytatja pályáját. Talán csak a korán elhunyt Fleischer Antal, a vegytan professzora nem válthatta be a hozzá fűzött reményeket. A kar első dékánjául Abt Antalt, prodékánjául Martin Lajost választották.

Az egyetem ünnepélyes megnyitóját november 10-re, vasárnapra tűzték ki. A különböző felekezetek templomaiban megtartott istentiszteletek után a Katolikus Líceum (ma Báthory István Líceum) dísztermében Groisz Gusztáv jogászkar dékán beiktatta Berde Áront a rektori tisztségbe. Berde nagyhatású beszédet mondott. Ebben szólt az előző egyetem–alapítási kísérletekről, s reményét fejezte ki, hogy ez az új egyetem azért lesz tartós, mert egy egész ország igényeit kell kielégítenie. Ő, a közgazdász professzor – aki korábban az Unitárius Kollégiumban fizikát és kémiát tanított, magyar kémiakönyvet állított össze, kísérleteket is végzett – fájlalja, hogy az egyetem csak elméleti képzést nyújt, „nincs politechnikai hivatása”. A beiktatást a Redut (ma Néprajzi Múzeum) dísztermében rendezett bankett követte, este a színház tartott ünnepi előadást, a várost pedig kivilágították. Másnap a beiratkozott 258 hallgatóval megindult a négy karon az oktatás. Az első évtizedben alig-alig fejlődött az egyetem, legfeljebb a diákok létszáma nőtt majdnem a duplájára. A fővárosban nem bíztak eléggé az egyetem életképességében, s ezért pénzt is igen szűkösen utaltak ki fenntartására. Eleinte tanárai is alacsonyabb fizetési kategóriába tartoztak, mint a pestiek. Az állam szerződést kötött az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel, melynek értelmében ennek könyvtárát, gyűjteményeit, helyiségeit bizonyos évi bér mellett az egyetemi oktatás céljára használhatták. Az egyetem elhelyezése, felszereltsége így sem volt kielégítő. A legkritikusabb helyzetben az Orvosi kar működött az Országos Karolina Kórház szedett-vedett épületeiben. Néhány elméleti tanszék a Katolikus Líceum földszintjén nyert elhelyezést. A Jogi Kar továbbra is a Jogakadémiának a líceum II. emeletén levő néhány helyiségében működött, de az iskola ismételten igényelte a helyiségek felszabadítását. A korábbi guberniumi épületekben a másik két kar csak szűkösön fért el. Az egyetem ezért ismételten sürgette a végleges működést biztosító alapító levél kibocsátását és az építkezések megkezdését.

A király 1881. január 4-én ad engedélyt az alapítólevél kiállítására, s arra, hogy az egyetem címében az ő nevét viselhesse. Az alapítólevél igen lassan készült el, csak az alapítás negyedszázados évfordulóján, 1898. június 5-én kerül kihirdetésre. Még 1880-ban megindulnak az építkezések. Ez év októberében teszik le a Mikó-kertben a Vegytani intézet alapkövét. Utána két orvostani épület következik. A Mikó utca bal

oladalan 1884-ben kezdik el építeni az Anatómia, majd 1886-ban az Élettan és társzszakok tömbjét. Végül 1893-ban indul be Meixner Károly tervei szerint a Farkas utcai központi épület felhúzása. Előbb a keleti szárny készült el, ahol keveset kellett bontani, majd a nyugati, végül a kettőt összekötő központi rész a díszlépcsővel és az aulával. Az 1902 októberében felavatott épülettömb földszintjén kapott helyiségeket az ásványföldtani és az általános növénytani, az első emeleten a földrajzi, a másodikon a természettani (fizikai) intézet, valamint a matematikai tanszék. A harmadik emeletre a mértani szertár és tanterem került. A második emelet négy helyisége a Matematikai és természettudományi kar dékáni irodájául és tanácssternéül szolgált. Elfért itt még a jogi és bölcsészeti kar valamennyi tanszéke, az orvosi kar dékáni irodája és a rektori hivatal. A további nagyobb építkezések a századfordulón a klinikák elhelyezését biztosították. 1906–1907-ben elkészült az egyetemi könyvtár impozáns épülete, melyet egyszerre avattak fel 1909-ben a Mikó-kertben emelt új Állattani intézettel. 1909–1910-ben pedig az első diákkotthon és menza is fedél alá került a Petőfi utcában (utóbb Gábor Áron, illetve Avram lancu otthon).

A nagy építkezésekkel párhuzamosan a diáklétszám egyre növekedik. A század végére fokozatosan éri el az ezer főt, azután felgyorsul az ütem: 1901/2-ben 1500, 1904/5-ben 2200, 1906/7-ben 2400 körüli a diáklétszám. Csak az első világháború éveiben történik visszaesés: 1916/17-ben 420, de 1918/19-ben ismét 1500 fős a hallgatóság. Körülbelül felüket mindig a jogászok teszik ki, egy negyedük az orvosi karra jár, a legkevesebben választják a matematika-természettudományi szakokat.

A tanszékek száma aránylag lassan növekedik. Az előző 40 tanévben rendszeres rendkívüli tanár, 11 tanársegéd és 2 nyelvtanító képezte a tanári kart. A tanszékek száma közel fél század alatt mindössze 60-ra növekedett. A matematikai-természettudományi szakokon a kezdeti 7-ről 11-re. De a századfordulón megjelentek az adjunktusok, a gyakornokok, s lényegesen megemelkedett a tanársegédek száma. A Matematika-természettudományi karon 1874-ben betöltötték a földrajzi (Terner Adolf) és az elméleti fizika tanszéket. Ez utóbbit a Heidelbergben doktorált, fényes pálya előtt álló Bolyai-kutatóként is számon tartott Réthy Mór nyerte el. Új tanszék lett az ábrázoló geometriai (Klug Lipót) és a gyakorlati fizika (Pfeiffer Péter). Átmenetileg egy tizenkettedik tanszéke is volt a karnak a növényrendszertan számára. Ezt a magyar flóra legjobb ismerője, Borbás Vince számára létesítették 1902-ben, s három évig, a professzor haláláig állott fenn.

A tanári karnak általában három generációját szokták megkülönböztetni. Az alapítók közül az 1890-es években több meghal, nyugdíjba vonul vagy Pestre távozik. Ezek helyére fiatalabb, szigorú tudományos szempontok alapján kiválasztott tanárok lépnek. Az 1910-es években pedig már nem egy oktató az egyetem képzettségéből, magántanáraiból kerül ki. Közismert a főváros elvonó hatása: 1919-ig 26-on távoztak a budapesti egyetem illetve a műegyetem valamelyik tanszékeire. A Matematika-természettudományi karon a generációváltás nem annyira mutatható ki, de a pesti egyetem elvonó ereje jócskán érezhető. Olyan jeles tudósok tanítanak itt hosszabb-rövidebb ideig mint Brassai örökébe lépő, Bolyai-kutató Vályi Gyula, a magyar matematikai iskolát megalapozó Haar Alfréd és Riesz Frigyes. A fizikus Tangl Károly Eötvös Loránd tanszéki utóda lesz Budapesten. A zoológus Apáthy István idegin-gerület-tanát csak napjainkban tudják igazán értékelni. A földrajz szakos Cholnoky Jenő jeles utazó, s a legjobb magyar tudománynépszerűsítő egyike. Fabinyi Rudolfot pedig a szerves kémiai kutatások magyar úttörőjeként emlegetik.

Az első világháború végén, 1918 decemberében Kolozsvár román uralom alá került. Az egyetem tanári karát 1919 májusában felszólították, hogy tegyenek hűségesküvet a román király iránt. Mikor ezt jogi indokokkal alátámasztva megtagadták, katonai segédlettel a román hatóságok átvették az egyetem épületeit, felszereléseit, a tanárokat, diákokat pedig kiutasították. A tanárok és a diákság egy része Budapestre távozott, ott folytatták tevékenységüket. A Kolozsvárt maradókkal a három vezető erdélyi magyar egyház (katolikus, református, unitárius) egy felekezeti közti egyetemet akart létrehozni. Erre 1920 őszéig nem kaptak engedélyt, úgyhogy Nagy Károly püspök a Református Teológiai Fakultás keretében és épületében egy Református Tanárképző Intézetet létesített – felekezeti jelleggel. Ez 190 hallgatóval és 39

oktatóval egy évig működött. Tanárai között számos egyetemi tudományos fokozattal rendelkező középiskolai oktató volt. A főiskola működését a román hatóságok 1921 szeptemberében betiltották.

Szeged városa meghívta a kolozsvári egyetemet, s a magyar parlament 1921. június 17-én határozatot hozott a Ferenc József Tudományegyetem ideiglenes szegedi letelepedéséről. 1921. október 9–10-én ünnepélyes keretek közt került sor az itteni megnyitóra. A tanári kar nagy része áttelepült. A rendes tanárok közül egyedül a geológus Szádeczky-Kardos Gyula maradt rendületlenül Kolozsvárt. 1922. június 29-én Szegeden ünnepelték meg az egyetem-alapítás felszázados évfordulóját. Erre az alkalomra Márki Sándor megírta az egyetem történetét.

Az 1940. augusztus 30-i bécsi döntéssel Kolozsvár újra Magyarország része lett. Természetszerűnek tűnt, hogy az egyetem is visszatérjen eredeti székhelyére. Az épületek amúgy is megürültek, mert a román egyetem Szebenbe távozott. A magyar országgyűlés határozata értelmében október 24-én nyílt meg ünnepélyesen az egyetem. Felépítését kibővítették: létesült egy ötödik, közgazdasági kar, a tanszékek száma pedig 85 lett. Mindössze két 1919-ben távozott professzor, a botanikus Gyórfly István és a filozófus Bartók György került vissza tanszékére, az utóbbi az 1940/41-es tanév rektora lett. De több, még Kolozsvárról induló tudós kapott most tanári kinevezést. A professzorok egy másik rétege a helyben maradóké volt, akik a kisebbségi körülmények között is muvelték tudományágukat. A harmadik tanárréteg a fiatalabb, most induló nemzedék sorából került ki. A Matematika-természettudományi kar olyan szaktekintélyekkel büszkélkedhetett, mint a matematika határterületeit kutató Szókefalvi Nagy Gyula, az iskolaalapító fizikus Gyulai Zoltán, az atomfizikus Gombás Pál, a biológus Gelei József vagy a botanikus Soó Rezső. Az egyetem diáklétszáma 2500 körül mozgott.

A második világháború minden szempontból rányomta bélyegét az egyetem működésére. Különösen az 1944/45-ös tanév vált kritikussá. A magyar kormány 1944 augusztusában elrendelte az egyetem kitelepítését a városból. Az itteni magyarság viszont azt kérte Miskolczy Dezső rektortól, hogy maradjon helyben az intézmény. Az egyetemi tanács szeptember 15-én a helybenmaradás mellett döntött, bár ekkorra a tanári kar jó része elmenekült. Mikor október 11-én bevonult az orosz hadsereg, csak 15 professzor tartózkodott a városban. A tanítást az orosz katonai parancsnok határozott felszólítására december 1-én kezdték meg, a hónap végére a hallgatók száma 600 körül mozgott. Vita bontakozott ki arról, hogy a Szebenből visszatérő román egyetem milyen épületeket kápjon meg, s egyáltalán, engedélyezzék-e a magyar egyetem további működését.

Hosszas tárgyalások után született meg a Mihály király által május 29-én szentesített 407-es törvényrendeletben rögzített egyezség. Ennek főbb pontjai: 1. az I. Ferdinand román egyetem Szebenből visszaköltözik Kolozsvárra; 2. Kolozsvárt 1945. június 1-től Magyar Tannyelvű Állami Egyetem létesül négy karral (Bölcsészeti és Nyelvtudományi, Jogi és Közgazdasági, Természettudományi, Orvosi); 3. a magyar egyetemet a Regina Maria Líceum épületében helyezik el; 4. az egyetemi könyvtárat közösen használják.

Ezzel jogilag a Ferenc József Tudományegyetem – mely már októbertől nem viseli alapítója nevét – megszűnik. Az új állami egyetem neve 1945 decemberében kelt határozattal Bolyai Tudományegyetem lesz. A legnagyobb gondot az orvosi kar elhelyezése okozza: a visszatérő román egyetem valamennyi klinikát magának követeli. Végül a magyar orvosi kar Marosvásárhelyre telepszik, 1948-ban pedig önállósul.

A Bolyai Tudományegyetem karainak, szakjainak száma az egymást követő utasításoknak megfelelően ismételtelen változott. A Természettudományi karon matematika, fizika, kémia, természetrajz és földrajz szakosokat képeztek. Az egyetemi hallgatók összlétszáma az 1950-es évek végén megközelítette a 2500-at, felük levelező tagozatos volt. A tanárok száma 300 körül mozgott. Az egyetem életét megrázták az 1956-os magyarországi forradalmat követő tisztogatások, perek. Ezekkel egyben előkészítették az intézmény felszámolását. 1959-ben hosszas gyűlésezés és meggyőző munka után kierőszkolták a Bolyai Tudományegyetemet a román tannyelvű Babes

Egyetemmel egyesítő határozatot. Ezzel 1959. július 2-án megszűnt Kolozsvárt az önálló magyar felsőoktatási intézmény. Eleinte a Babes-Bolyai Tudományegyetem több szakán magyar csoportok működtek, melyek a tárgyak jó részét magyarul hallgatták. Az 1970-es évektől a magyar tanulmányi csoportokat rendre felszámolták, a távozó magyar tanerőket nem pótolták újakkal. Így az 1980-as évekre gyakorlatilag megszűnt a magyar egyetemi oktatás Kolozsváron.

Epp ebből a fokozatos felszámolásból tanulva nem elégedhetik meg a romániai magyarság egy magát „multikulturálisnak” nyilvánító egyetem ideig-óráig működő magyar tagozatával, csoportjaival. A Ferenc József Tudományegyetem 73 tanévre terjedő története és a Bolyai Tudományegyetem 14 tanévnyi működése olyan hagyományt alakított ki Kolozsvárt, amelyet csak egy önálló magyar felsőoktatási intézmény tudna méltóan folytatni.

Gaal György

Szakirodalom:

Emlékkönyv. A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem és különösen ennek orvosi és természettudományi intézetei. Budapest, 1903.

Márki Sándor: *A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem története 1872–1922.* Szeged, 1922

Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem. Kolozsvár, 1941.

A romániai magyar főiskolai oktatás. Kolozsvár, 1990.

Gaal György: *Egyetem-alapítási kísérlet 1920-ban.* Helikon 1990. jún. 29.

Gaal György: *Berde Áron útja a természettudományoktól a közgazdászatiig.* Kolozsvár, 1993. (ETF 214. sz.)

Erdély magyar egyeteme 1944–1949. A dokumentumokat válogatta, gondozta és szerkesztette Lázok János és Vincze Gábor. I. kötet, Marosvásárhely, 1995.

Szóllósi Árpád: *A marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem 1945–1995.* Marosvásárhely (é. n.)

Százhuszonöt éve nyílt meg a kolozsvári tudományegyetem. Emlékkönyv. I.–II. kötet, Piliscsaba, 1997.

A Ferenc József Tudományegyetem fizikusai

A modern, ún. harmadik kolozsvári egyetem kapunyitása Erdély tudományos és művelődési életének kimagasló eseménye volt. Elődjét, a Mária Terézia-féle egyetemet II. József 1784-ben megfosztotta egyetemi rangjától. Az új egyetemre várt az a feladat, hogy a 88 évi kényszerszünet okozta káros következményeket felszámolja. Ez nem volt könnyű feladat. Nagyon sokan úgy vélték, hogy az egyetem képtelen megbirkózni az előtte tonyosuló nehézségekkel. Az idő nem a kételkedőket, hanem Eötvös Józsefet igazolta, aki már 1848-ban szívügyének tekintette a kolozsvári egyetem újrarendését.

A tanulni vágyó erdélyi fiataloknak egy olyan versenyképes, magas szintű oktatói tevékenységet végző intézményre volt szüksége, amelyik jól felkészült tanárokat és magas képzettségű szakembereket biztosít az erdélyi társadalom számára.

Erdélynek egy olyan központi tudományos intézményre volt szüksége, amelyik a tudományközvetítés mellett a tudományfejlesztés feladatát is vállalja. Kolozsvárt be kellett kapcsolni Európa tudományos vérkeringésébe. Ezt az egymástól elszakított, hősies harcukat egyenként megvívó, a külföldi megméretést is vállaló, enciklopédikus tudásra kényszerített tudományművelők – egyetemen hiányában – nem tudták megvalósítani. De várható volt, hogy az egyéni erőfeszítéseket egybehangoló tudományos intézmény, amelyben szűkebb szakterületekre összpontosító szaktanárok működnek, e feladatot teljesíteni tudja.